

voornamelijk bestaande uit patriotse vluchtelingen, is nauwelijks of niet van de grond gekomen. Onderbelicht blijft dat bij het ontstaan van de Brief van 1796 ook opportunistische, antipapistische motieven een rol speelden. De weg naar de verdraagzame gemeente werd dus ingeperkt door allerlei pragmatische factoren.

Het middendeel II handelt over de nieuwe bestuursstructuur van de Remonstrantse Broederschap, nodig geworden om met de Brief naar buiten te kunnen treden, de zogenaamde Commissie tot de Zaken. Dit deel omvat een collectief-biografische schets van de eerste leden van deze commissie, waarin Konijnenburg het volle pond krijgt. De vraag rijst, of de auteur er niet beter aan had gedaan wanneer hij zijn studie had beperkt tot het leven en werk van deze veelzijdige figuur, geplaatst in de lijst van zijn tijd. Er was dan een evenwichtiger beeld ontstaan van de positie van de remonstranten in ons land ten tijde van (vroege) Verlichting en Romantiek.

Deel III gaat over de politieke activiteiten van voornamelijk Konijnenburg en over gevolgen, neveneffecten en evaluaties van de Brief. Dit alles onder het motto 'Eén en ondeelbaar in burgermaatschappij en kerk'. In dit eenheidsmotief heeft de auteur kennelijk een vrijbrief gevonden om allerlei zaken bijeen te brengen, die niet altijd aanwijsbaar met elkander in verband staan. Zo gaat het te ver, om de oprichting van het irenische genootschap 'Christo Sacrum' te Delft te rangschikken onder gevolgen of neveneffecten van de Brief. Het was een lokaal initiatief, ingegeven door algemeen-verlichte motieven en zonder directe remonstrantse inbreng. De auteur noemt in de epiloog als doel van zijn studie een antwoord te geven op de vraag wie de remonstranten van het laatste kwart der achttiende eeuw waren. Zijn uitgangspunt heet daar hun ecclesiologie van een verdraagzame gemeente van vrije christenen. Had de auteur deze kerkopvatting als rode draad vastgehouden, dan was een evenwichtiger beeld ontstaan van de remonstranten van toen. Nu is dit echter door een veelheid van nevenonderwerpen onduidelijk geworden. Wel heeft de auteur uitputtend de bronnen bestudeerd, maar de resultaten daarvan worden slordig gepresenteerd. Het is de hopen, dat hij in een enkele detailstudie nog eens dieper op deelaspecten van zijn onderzoek ingaat. Het onderwerp is dit alleszins waard.

E. H. Cossee

E. Witte, e. a., éd., *Pierre-Théodore Verhaegen (1796-1862)* (Brussel: VUBPress, 1996, 254 blz., ISBN 90 5487 140 7).

Deze opstellenbundel kwam voort uit een initiatief van de gemeente Watermaal-Bosvoorde om ter gelegenheid van de tweehonderdste geboortedag van Pierre-Théodore Verhaegen een tentoonstelling te wijden aan leven en werk van deze markante figuur en zijn familie die sinds 1820 sterke banden met Bosvoorde heeft. Ofschoon niemand voor de redactie heeft getekend, blijkt uit de inleiding, geschreven door Els Witte, dat de kar vooral is getrokken door de Gentse historica Marie-Pierre Verhaegen, secretaris van het herdenkingscomité en lid van de 'Association de la famille Verhaegen', en Jean Stengers, verbonden aan de ULB. Het boek is zonder meer uniek te noemen omdat hiermee voor het eerst een brug is geslagen tussen de vrijzinnige wereld van Verhaegens geestverwanten en de katholiek georiënteerde historiografie waaruit de 'afvallige' Pierre-Théodore uiteraard verbannen werd. De titel van de bundel is enigszins misleidend. Niet alleen de strijdbare antiklerikaal, liberaal politicus en prominente vrijmetselaar Verhaegen, stichter van de ULB, wordt hier ten tonele gevoerd maar ook enkele andere leden van de familie, in tegenstelling tot Pierre-Théodore allen 'goed' katholiek.

Dertien van de achttien bijdragen gaan niettemin over de hoofdpersoon zelf. Behandeld worden zijn plaats in de familie, zijn optreden als advocaat, vrijmetselaar, oprichter van de univer-

siteit en politicus, zijn filosofische en godsdienstige opvattingen, zijn betekenis voor Bosvoorde, en niet te vergeten de controverses rond zijn begrafenis en legaten. Buitengewoon interessant is bovendien het artikel van Andrée Despy-Meyer over ontstaan en ontwikkeling van de legende rond 'Sint-Verhaegen', onder welke naam sinds omstreeks 1880 een jaarlijks terugkerende happening van Brusselse studenten plaatsvindt. Niet minder intrigerend zijn natuurlijk de bijdragen over de kleinzoons Arthur en Paul-Joseph Verhaegen, beiden fervent ultramontaan, en achternicht Juliette, een onafhankelijke dame die met name haar sporen heeft verdiend op het terrein van de kinderbescherming.

Pierre-Théodore was te Brussel geboren in een traditioneel-katholieke familie. Hij studeerde er rechten aan de door Napoleon opgerichte 'Ecole de Droit' en werd net als zijn vader advocaat. Hij kocht een landgoed te Watermaal-Bosvoorde waar hij ook burgemeester werd. De helft van het jaar woonde hij echter te Brussel. Het intellectuele klimaat werd daar door de progressieve Franse ballingen bepaald. Vrijheid van denken, los van de kerkelijke autoriteit, trok ook Verhaegen aan. Hij werd vrijmetselaar, wat overigens ten tijde van het Verenigd Koninkrijk nog niet hoefde te betekenen dat hij voortaan geen kerk meer zou bezoeken. Pas in 1840 raakte de Belgische vrijmetselarij in openlijk conflict met de bisschoppen; de loges waren strijdbare centra van het radicaal-liberalisme geworden. Onder leiding van Grootmeester Verhaegen werd de vrijmetselarij een politieke organisatie, zeer antklerikaal en op den duur zelfs eerder atheïstisch dan deïstisch, wat haar een geïsoleerde positie opleverde binnen de maçonnieke wereld. Samen met Baron richtte Verhaegen in 1834 de Université libre op, als antwoord op de dat jaar heropende katholieke universiteit te Leuven. Het valt in alle opzichten als een maçonniek initiatief te bestempelen. In 1837 kwam Verhaegen in het parlement en in de jaren veertig werd hij leider van de liberale oppositie. De oprichting van de liberale partij, in 1847, na een klinkende verkiezingsoverwinning, was goeddeels zijn werk. In 1859 verliet hij echter de politiek. Merkwaardig is, dat hij zich in zijn gemeente Watermaal-Bosvoorde actief heeft ingezet voor de bouw van liefst twee nieuwe kerken, de een ingewijd in 1837, de andere begonnen in 1842, kort voor zijn aftreden als burgemeester. Trouwens, zijn vrouw en kinderen waren belijdend katholiek gebleven. Bij zijn overlijden, in 1862, weigerde Verhaegen priesterlijke bijstand en hij had testamentair laten vastleggen dat hij een 'burgerlijke' begrafenis moest krijgen. De katholieke pers, gesteund door Verhaegens familie, viel heftig uit tegen deze 'maçonnieke orgie'. Tot overmaat van ramp bleek de overledene ook nog een aanzienlijk kapitaal aan de loge te hebben gelegateerd.

Het boek is fragmentarisch van karakter en de kwaliteit van de bijdragen loopt sterk uiteen. Sommige hoofdstukken zijn niet veel meer dan korte bron-impressies, andere evenwel bevatten knappe analyses. De lezer krijgt al met al toch een indringend beeld van de — typisch Belgische? — haat-liefdeverhouding tussen liberalen en ultramontanen in de roerige negentiende eeuw. Tot de sterkste hoofdstukken moeten gerekend worden die van Els Witte over Verhaegen en de vrijmetselarij (51-64), die van Andrée Desy-Meyer over Verhaegens levensdoel: de ULB (81-97), Marie-Pierre Verhaegen over de politieke loopbaan van Pierre-Théodore (99-119), Jean Stengers over diens filosofische en godsdienstige opvattingen (121-130) en Jan de Maeyer over Arthur Verhaegen, 'de antipode' van zijn grootvader (195-207). Verhaegen verdient zeker (nog) een gedegen biografie. Deze bundel heeft laten zien dat de toekomstige biograaf in elk geval ook de ultramontaanse tak van de familie-Verhaegen in de legpuzzle zal moeten betrekken.

H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam: Prometheus, 1996, 346 blz., f49,50, ISBN 90 5333 374 6).

De auteur heeft een geschiedenis van Nederlands-Indië in de periode 1800-1949 willen schrijven en niet van Indonesië. De ratio voor deze keuze is dat de Nederlanders vanaf het begin van de negentiende eeuw een van de belangrijkste dynamiserende elementen in de Indonesische archipel vormden. In de loop van de negentiende eeuw raakten de geschiedenis van Nederlands-Indië en Indonesië steeds meer met elkaar vervlochten waardoor er uiteindelijk weinig verschil meer tussen beiden bestond. Aldus het voorwoord. In de epiloog komt Van den Doel op het effect van de Nederlandse aanwezigheid terug: het cultuurstelsel ontsloot Java voor het wereldverkeer, de infrastructuur kon moderniseren, Nederland zorgde voor de vaststelling van de grenzen van het gebied, maakte een begin met het ontmantelen en omvormen van allerlei autochtone bestuursstructuren en baande de weg voor moderne ideeën en technieken. De koloniale bureaucratie zorgde voor de opbouw van moderne staatsorganen, terwijl scholing van inheemse jongeren leidde tot de opkomst van nationalistische gevoelens die zich hechten aan de nieuwe staat in wording.

Hiermee is in hoofdlijnen de inhoud aangegeven. Het boek begint met de terugkeer van het Nederlandse gezag op Java na de Engelse interimperiode en de uitbouw van dat gezag over de gehele archipel. De nadruk ligt in de eerste hoofdstukken op Java en het cultuurstelsel, geleidelijk aan komt daarna de verkenning en verovering van de 'buitengewesten' aan bod. De tweede helft van het boek is gewijd aan de twintigste eeuw met de ethische politiek, de koloniale samenleving, de opkomst van het nationalisme en tenslotte de ondergang van Nederlands-Indië in de tweede wereldoorlog en de Indonesische revolutie.

De auteur beschikt over een gemakkelijke pen, vooral over de Nederlandse samenleving in Indië zijn in het boek veel mooie bladzijden aan te wijzen. De laatste historische inzichten en literatuur zijn verwerkt. Zo is bijvoorbeeld de twijfel of Nederland wel een 'imperialistische' mogendheid was overwonnen, ook wordt — uiteraard tot mijn genoegen — het belang van de Lombokexpeditie als keerpunt in de Nederlandse expansie benadrukt. Het boek is in veel opzichten een verrijking van de bestaande overzichtswerken. Maar ondanks het plezier dat de lezing ervan mij vaak heeft gegeven, heeft het mij niet tevreden kunnen stellen. Dit is voornamelijk een gevolg van de opzet en aanpak die de schrijver heeft gevolgd.

De opzet: waarom is er gekozen voor een periodisering van 1800 tot 1949? Er wordt niet duidelijk gemaakt waarom pas na 1800 sprake zou zijn van een kolonie. Hier wreekt zich de concentratie op de negentiende en twintigste eeuw. De VOC (Verenigde Oostindische Compagnie) bestuurde in haar nadagen meer dan een half miljoen onderdanen rechtstreeks, om van de vele geallieerde vorstendommen en vazalstaten in de archipel maar niet te spreken. De nieuwe 'kolonie' deed dus qua omvang en onderdanenaantal onder voor haar voorganger. Omdat niet wordt ingegaan op de verschillen tussen het besturen voor en na 1800 hangt het begin van Nederlands-Indië feitelijk in de lucht. Dezelfde vraag valt over het einde te stellen: waarom 1949? Nederland en Indonesië waren toen echt niet vrij van elkaar, het duurde nog tot de opheffing van de Unie en de overdracht van Nieuw Guinea in 1962 voordat er gesproken kon worden van een afgeronde dekolonisatie.

Een bezwaar tegen de oude koloniale geschiedschrijving is de te grote nadruk op de Nederlanders als degenen die de veranderingen op Java in gang hebben gezet. Inderdaad is de afweging van de Nederlandse invloed tegenover het eigen 'Indonesische' niet eenvoudig. Het is methodologisch dan ook te gemakkelijk om te stellen dat de geschiedenis van Nederlanders en Indonesiërs geleidelijk aan met elkaar vervlochten raakte. Dit verduidelijkt weinig wanneer niet wordt geëxpliciteerd hoe en op welke gebieden dit vervlechtingproces plaats vond. Hier